

VETERINARIYA MEDITSINASI

TIBBIYOT INSONNI,
VETERINARIYA INSONIYATNI ASRAYDI!

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA
MEDITSINASI, CHORVACHILIK VA
BIOTEXNOLOGIYALAR
UNIVERSITETI**

**VITEBSK DAVLAT VETERINARIYA
MEDITSINASI AKADEMIYASI**

Samarqand 2023

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR
AKADEMIYASI AKADEMIGI, VETERINARIYA FANLARI DOKTORI,
PROFESSOR I.X. IRGASHEV TAVALLUDINING 90 YILLIGIGA BAG'ISHLANGAN
"VETERINARIYA PARAZITOLOGIYASINING
DOLZARB MUAMMOLARI VA ISTIQBOLDAGI VAZIFALARI"**

mavzusida

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

2023

1-2-noyabr

ILMIY-OMMABOP JURNAL (MAXSUS SON 4)

Таҳририят кенгаши:

Х.Б.Юнусов – СамДВМЧБУ ректори,
профессор (раис)
Ж.А.Азимов – ЎзР ФА академиги (аъзо)
Б.Т.Норқобилов – Ветеринария ва чорвачиликни
ривожлантириш қўмитаси
раиси (аъзо)
А.И.Ятүсевич – РФА академиги (аъзо)
Е.Д.Джавадов – РФА академиги (аъзо)
Ю.А.Юлдашбаев – РФА академиги (аъзо)
Д.А.Девришов – РФА мухбир аъзоси (аъзо)
С.В.Шабунин – РФА академиги (аъзо)
К.В.Племишов – РФА мухбир аъзоси (аъзо)
С.В.Позябин – профессор (аъзо)
Ш.А.Жабборов – профессор (аъзо)

Таҳрир хайъати:

Ҳ.Салимов – профессор
Қ.Норбоев – профессор
А.Даминов – профессор
Р.Б.Давлатов – профессор
Б.Бакиров – профессор
Б.М.Эшбуриев – профессор
Н.Б.Дилмуродов – профессор
Ф.Акрамова – б.ф.д., профессор
Б.А.Элмуродов – профессор
А.Г.Гафуров – профессор
Н.Э.Юлдашев – профессор
Х.Б.Нижзов – профессор
Б.Д.Нарзиёв – профессор
Р.Ф.Рўзиқулов – профессор
А.А.Белко – ВДВМА доценти
Д.И.Федотов – ВДВМА доценти
Х.К.Базаров – доцент
Ш.Х.Қурбонов – доцент
Ж.Б.Юлчиев – доцент
О.Э.Ачилов – в.ф.ф.д. (PhD)

Бош муҳаррир вазифасини бажарувчи:

Абдунаби АЛИҚУЛОВ

Муҳаррир:

Дилшод Юлдашев

Дизайнер:

Хусан САФАРАЛИЕВ

Лойиҳа ташаббускори ва раҳбари:

Ветеринария ва чорвачиликни
ривожлантириш қўмитаси

Муассислар:

Ветеринария ва чорвачиликни
ривожлантириш қўмитаси,
“AGROZOOVETSERVIS”
масъулияти чекланган жамияти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 2018 йил
2 февралда 0284-рақам билан рўйхатга олинган

Журнал 2007 йил сентябрдан чоп этилмоқда

Манзил: 100070, Тошкент шаҳри,
Усмон Носир, 22.

Таҳририят манзили: 100022, Тошкент шаҳри,
Қушбеги кўчаси, 22-уй

Тел.: 99 307-01-68,

Фақат телеграмм учун 97 770-22-35.

E-mail: zooveterinariya@mail.ru
www.Vetmed.uz

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ XO‘JALIGI VAZIRLIGI
VETERINARIYA VA CHORVACHILIKNI
RIVOJLANTIRISH QO‘MITASI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA
MEDITSINASI, CHORVACHILIK
VA BIOTEXNOLOGIYALAR
UNIVERSITETI**

**VITEBSK DAVLAT VETERINARIYA
MEDITSINASI AKADEMIYASI**

**PARAZITOLOGIYA VA VETERINARIYA
ISHINI TASHKIL ETISH KAFEDRASI**

Editorial council

Kh.B.Yunusov – rector of Samarkand state university of veterinary medicine, animal husbandry and biotechnology professor (chairman)
J.A.Azimov – UzAS academician (member)
B.T. Norkobilov – Chairman of the Veterinary and Animal Husbandry Development Committee (member)
A.I.Yatusevich – RAS academician (member)
E.D.Djavadov – RAS academician (member)
Y.A.Yuldashbaev – RAS academician (member)
D.A. Devrishov – RAS correspondent member (member)
C.V.Shabunin – RAS academician (member)
K.V.Plemishov – RAS correspondent member (member)
S.V.Pozyabin – professor (member)
Sh.A.Jabborov – professor (member)

Editorial board

C.Salimov – professor
K.Norboev – professor
A.Daminov – professor
R.B. Davlatov – professor
B.Bakirov – professor
B.M. Eshburiev – professor
N.B.Dilmurodov – professor
F.Akramova – doctor of biology – professor
B.A.Elmuurodov – professor
A.G.Gafurov – professor
N.E.Yuldashev – professor
Kh.B.Niyazov – professor
B.D.Narziev – professor
R.F.Ruzikulov – professor
A.A.Belko – associate professor of VSAM
D.I.Fedotov – associate professor of VSAM
Kh.K.Bazarov – associate professor
Sh.Kh.Kurbanov – associate professor
J.B.Yulchiev – associate professor
O.E.Achilov – doctor of veterinary (PhD)

Acting Chief Editor:

Abdunabi ALIKULOV

Editors:

Dilshod YOLDOSHEV

Designer:

Husan SAFARALIYEV

Published since September 2007

Initiator and leader of the project:

State Committee of Veterinary and Livestock development of the Republic of Uzbekistan

Founders:

State Committee of Veterinary and Livestock development of the Republic of Uzbekistan, "AGROZOOVETSERVIS" Co., Ltd.

Registered in Uzbekistan Press and News agency by 0284**Address:** 22, Usmon Nosir, Tashkent, 100070.

Editorial address: 4, Kushbegi, 22. Tashkent, 100022

Tel.: 99 307-01-68,

☎ 97 770-22-35

E-mail: zooveterinariya@mail.ru

www.Vetmed.uz

circulation: Index: 1162

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
FANLAR AKADEMIYASI AKADEMIGI,
VETERINARIYA FANLARI DOKTORI,
PROFESSOR I.X.IRGASHEV
TAVALLUDINING 90 YILLIGIGA
BAG‘ISHLANGAN
“VETERINARIYA
PARAZITOLOGIYASINING DOLZARB
MUAMMOLARI VA ISTIQBOLDAGI
VAZIFALARI”**

mavzusida

**XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI**

1-2 NOYABR**SAMARQAND – 2023**

PARRANDALARNI EKTOPARAZITLARDAN ASRAYLIK

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholi xonadonlaridagi tovuqxonalar va ayrim parrandachilik xo'jaliklarida keng tarqalgan va katta iqtisodiy zarar keltiradigan parazitlar kanalar haqida adabiyot ma'lumotlari hamda dastlabki izlanishlardagi natijalar keltirilgan. Ularning biologiyasi, klinik belgilari, epizootologiyasi va oldini olish choralari keltirilgan.

Kalit so'zlar: araxnologiya, kana, bo'g'imoyoqlilar, arachnoidea, arthropoda, parasitiformes, argas persicus, nimfa, lichinka, imago, Iksodid, Boophilus calcaratus, Hyalomma scupense, parazit, qon so'ruvchi, bir xo'jayinli, ikki xo'jayinli, uch xo'jayinli.

Kirish. Parrandachilik sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish bo'yicha hukumat darajasida ishlar amalga oshirilib 2022-yil 15-iyunda prezidentning PQ-281-sonli qarori imzolangan bo'lib unda Respublikamizda parrandachilik sohasini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish hajmlarini ko'paytirish parranda mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarga yo'naltirish uchun parrandachilik xo'jaliklarining ozuqaga bo'lgan talabini barqaror ta'minlash mexanizmlarini yo'lga qo'yish, sohaga keng aholi qatlamlarini jalb etish va huquqiy madaniyatini oshirish, shuningdek, tarmoqda ilmiy-texnik yondashuvlar va axborot texnologiyasidan samarali foydalanishni tashkil etish maqsad qilingan.

Soha mutaxassislariga yuklatilgan vazifalarni inobatga olgan holda ushbu tarmoqning jadal rivojlanishida parrandalarning turli parazitlari ham to'sqinlik qilishi aniqlandi. Ushbu parazitlarning bir qismi ektoparazitlar (kanalar) bo'lib, keyingi yillarda respublikamizda parrandachilik xo'jaliklaridagi epizootologik holat o'rganilganda tovuqlarning ektoparazitlari va ular tomonidan chaqiriladigan kasalliklar bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari deyarli o'tkazilmagan.

Mavzuning dolzarbligi. Veterinariya araxnologiyasi (*Arachnologia*) - bu grekcha *arachne* o'rgimchak, *logos* ta'limot ma'nolari anglatib, o'rgimchaksimonlilar haqidagi fan bo'lib, ularning anatomo-morfologik tuzilishini, biologik rivojlanishini urgatib, ular tomonidan sodir etiladigan kasalliklarni urgatadi va ushbu kasalliklarga qarshi ko'rashish chora-tadbirlarini ishlab chikadi.

Arachnoidea sinfi *Arthropoda*, ya'ni bo'g'imoyoqlilar tipiga mansub. Hayvonot olami orasida *Arthropoda* tipi boshqa umurtqasiz hayvonlar tipidan o'zining ko'p turli bilan ajralib turadi. Ularning 1,5 mln.ga yaqin turlari mavjud bo'lib, shundan 90% xasharotlarga to'g'ri keladi.

Veterinariya araxnologiyasi – *Parasitiformes* (parazitiform) va *Acariformes* (akariform) turkumiga mansub kanalarni va ular tomonidan sodir etiladigan kasalliklarni o'rgatadi.

Argasidae oilasi ikkita kichik oilalardan iborat. Bular *Argasinae* va *Ornithodorinae*. Veterinariyada *Argasinae* oila vakillaridan **Argas persicus** va *Ornithodorinae* oilasidan *Alveonasus lahorensis* turlarini o'rganish katta ahamiyatga ega.

Kanalarning lichinkasi. Lichinka tanasining oldingi qismi dorzal qalqon bilan qoplangan, biroq xartum va butun tanasi urg'ochilarinikiga nisbatan kichik va mo'rtdir. Och lichinkalarning tana uzunligi 0,5 mm.dan 1 mm.gacha.

Iksodid lichinkalarning tashqi tuzilishining farqli xususiyati – bu ularda faqat 3 juft oyoqlari bo'lib, jinsiy teshik va peritremasining yo'qligidir. Qon so'rib to'ygan lichinkalarning hajmi kattalashadi va yumaloq shaklni egallaydi, sarg'ish-qo'ng'ir tusdan to'q-qoramtir (ko'kimtir) tusda bo'ladi.

Nimfa. O'zining tashqi ko'rinishidan lichinkaga nisbatan biroz kattaroq, urg'ochilariga o'xshash, biroq undan kichik hajmi, jinsiy teshikni yo'qligi bilan farqlanadi. Nimfa lichinkadan o'zining 4 juft oyoqlari va peritremasining borligi bilan farqlanadi. Qon so'rib to'ygan nimfalar o'zining hajmi, shakli va rangi bilan keskin ajralib turadi. Ularning rangi och-qo'ng'ir tusdan to'q-qizil tusgacha bo'ladi.

Biologik rivojlanishi. Kanalar ayrim jinsli, tuxum qo'yib rivojlanadi, ko'payadi. Bitta urg'ochi kana 3-4 mingdan to 10-15 mingtagacha tuxum qo'yadi. Tuxumlari juda mayda, ovalsimon shaklda, sariq tusda bo'ladi. Urug'langan urg'ochi kana hayvon qonini so'rib to'ygandan so'ng yerga tushib tuxum qo'ya boshlaydi, hamma tuxumlarini qo'yib bo'lgach o'zi ham o'ladi. Tuxumlaridan lichinka chikadi, tullab nimfaga aylanadi, u esa yana tullab jinsiy voyaga etgan shakli-imagoga aylanadi. Lichinkalarni embrional rivojlanish davri bir oy va undan ham ko'prok davom etib, nimfa va imagoga aylanishi bir necha kundan bir oygacha davom etadi. Hayvon qonini so'rish davri kanalarining rivojlanishiga qarab (lichinkalari 3-7 kun, nimfalar 3-10 kun, imagosi 8-10 kun) 3-10 kun davom etadi.

Kanalar rivojlanish davrida xilma-xil tabiiy sharoitda yashab qishlashi mumkin, kuzda qo'ygan tuxumlari qishlab chiqib, kelgusi yili bahorda undan lichinka chiqadi. Ayrim turdagi kanalar (*Hyalomma scupense*) jinsiy voyaga yetganida hayvon tanasida qishlashi mumkin va hattoki rivojlanib ko'payishi mumkin.

Kanalar rivojlanishi va oziqlanishiga qarab bir xo'jayinli, ikki xo'jayinli va uch xo'jayinli bo'ladi. Bir xo'jayinli kanalar (*Boophilus calcaratus*, *Hyalomma scupense*) barcha rivojlanish bosqichlari va oziqlanishi bir turdagi hayvonda o'tadi.

Ikki xo'jayinli kanalarining lichinka va nimfa bosqichlari bir turdagi hayvonda parazitlik qilsa, oziqlansa, imago bosqichi esa ikkinchi turdagi hayvonda parazitlik qiladi. Lichinkalar hayvonlarga hujum qilib, qonini so'rib to'ygandan so'ng esa, hayvon tanasidan yerga tushmasdan shu yerni o'zida tullab nimfaga aylanadi. Qonga to'ygan nimfalar erga tushib tullab imagoga aylanadi. Imago esa ikkinchi turdagi hayvonlarga o'tib parazitlik qiladi.

Uch xo'jayinli kanalarda esa lichinka, nimfa va imago bosqichlari uch turdagi hayvonlarda parazitlik qiladi. Lichinkalar bir turdagi hayvonga hujum qilib konini so'rib to'ygandan so'ng yerga tushib tullaydi va nimfaga aylanadi. Nimfa esa ikkinchi turdagi hayvonlarga hujum qilib qonini so'rib to'ygandan so'ng, yerga tushib tullaydi va imagoga aylanadi. Imago esa uchinchi turdagi hayvonga o'tib olib parazitlik qiladi, oziqlanib to'ygandan so'ng yerga tushib erkaklari bilan qo'shilgach tuxum qo'ya boshlaydi.

Oldini olish choralari. Parrandalarni kanalardan asrash uchun tovuqxonalarni dezakarizatsiya qilish uchun diazinon (1%), dikrezil (0,25–0,5%), simbush

(0,1%), detsis (0,1%), ragadan (0,5%) va boshqalar ishlatiladi.

Kanalar tovuqxona devorlari, yoriqlarida, teshiklarda ko'p bo'lgani uchun bunday joylar tez-tez ta'mirlanib, teshik va yoriqlar suvalib, oqlab turilishi kerak. Parrandaxonalarda kanalar tarqalishining oldini olish maqsadida akaritsid preparatlar bilan ishlov berilmagan parrandalarni kirgazmaslik lozim. Parrandaxonalardagi kanalarni yo'qotishda xo'jalik sharoiti hisobga olinib, kamida ikki yilgacha kanalar xujumidan iqtisodiy zarar ko'rgan xo'jaliklarga parrandalar joylanmaydi. Natijada bu kananing lichinkalari birinchi yiliyoq o'ladi, och urg'ochi kanalar tirik qolsa ham, tuxum qo'yish qobiliyati keskin pasayadi. Kanalar tarqalishining oldini olish uchun yangi keltirilgan tovuqlar sog'lom tovuqlardan alohida boqiladi, ularning tanasida kana bor-yo'qligi tekshiriladi.

Xulosa. Yuqoridagi ma'lumotlardan ayon bo'ldiki ushbu parrandalarda kasallik chaqiruvchi kanalar parrandachilik bilan shug'ullanayotgan shaxsiy yordamchi dexqon fermer xo'jaliklari va kompleks usulida parranda boqayotgan tadbirkorlarga katta iqtisodiy zarar yetkazmoqda. Ushbu parazitlar va ular tomonidan chaqiriladigan kasalliklarni o'rganish bugungi kun veterinariya parazitologiyasi uchun katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Berdievich, D. R. (2023). Broyler jo'jalari saqlanadigan binolarni tayyorlash. *Journal of Integrated Education and Research*, 2(4), 68-73.
2. Давлатов, Р. Б., Насимов, Ш. Н., Ниёзов, Х. Б., Жабборов, Ш. А., Хўджамшукуров, Ш. А., & Сафаров, Х. А. (2019). Parranda kasalliklarini profilaktikasi va davolash b'yiicha TAVSIYALAR. *To'şkent-2019*, 21-26.
3. Давлатов, Р. Б., Салимов, Х. С., & Худжамшукуров, А. Н. (2018). Parranda kasalliklari» ўқув қўлланма Самарқанд.
4. Davlatov, R. (2017). PARRANDA KASALLIKLARI. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Davlatov, R. (2023). Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг паразитология ва инвазион касалликлари. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Davlatov, R. (2015). Parrandalarni asrash va oziqlantirish usullari. *Scienceweb academic papers collection*.

А.Т.Серикова, Ж.М.Нуржуманова, Ж.Табысбек – Распространение эймериозно-стронгилятозной инвазии ангорских коз в Бескарагайском районе области Абай.....	40
Д.С.Голубев, Д.Ф.Карелин, С.Л.Радченко – Сравнительное гистологического строение желудка и кишечника щуки обыкновенной.....	42
С.С.Халиков – Разработка Противопаразитарных препаратов методами механохимической модификации известных субстанций.....	46
Ж.У.Еспанов, А.С.Даминов, А.С.Савина, Р.А.Егорова – Серологические методы прижизненной диагностики оводовых болезней лошадей.	48
I.X.Rayimqulov, R.B.Davlatov, X.B.Yunusov – Parrandalarni ektoparazitlardan asraylik.....	50
U.M.Asomiddinov, X.B.Yunusov, F.B.Ibragimov, F.I.Kurbanov, X.T.Yuldoshev – Baliqlarni saprolignioz va protozoozlarida baliq go'shtini veterinariya sanitariya jixatdan baholash.....	52
R.B.Davlatov, B.S.Rustamov – Kurkalar gistomonozing epizootologik xususiyatlari.	55
Г.Дж.Кутлиева, Б.И.Тураева, Х.Ф.Камолова – Спектр целлюлолитической активности штаммов bacillus subtilis, выделенных из домашних животных.....	57
Z.I.Alikulov, Sh.M.Aminjonov – Qo'ylar sistiserko'zining tarqalishida itlarning o'zni.....	62
O.X.Rayimov, T.I.Tayloqov – Farg'ona viloyatining ayrim tumanlarida qoramol trematodozlarining epizootik holati.....	65
B.K.Uluqov, X.A.Safarov – Jizzax viloyatining ayrim tumanlarida qo'ylar gelmintozlarining tarqalishi.....	68
A.R.Tursunqulov, T.D.Boltayev – Itlarning teniidlari bilan zararlanishi va ularni oldini olish chora-tadbirlari.	70
H.Sh.Eshqulova – Sut mahsulotlarini ishlab chiqarishda tizimli boshqaruv va innovatsiyalar samaradorlikning asosiy omili sifatida	72
Ш.М.Жахонгиров, Ф.Т.Абдиев – Фауна и эпидемиологическое значение москитов в очагах лейшманиозов Узбекистана	76
Ш.М.Жахонгиров, Ф.Т.Абдиев – Эпидемические значения москитов в очагах лейшманиозов в Сурхандарьинской области	78
З.А.Алибоев, А.С.Даминов, Э.М.Солиев – Сирдарё Вилоятининг айрим хўжаликларида қорамоллар орасида гельминтозларнинг тарқалиши	79
С.С.Сейтвелиева, А.С.Даминов – Современное состояние паразитов Бухарского оленя (Cervus hanglu bactrianus) вольерного содержания на территории Зарафшанского национального природного парка	82
Х.А.Кувватов, А.С.Даминов – Цестодозлар билан зарарланган балиқларнинг эпизоотологик мониторинги.....	84
Ж.М.Исаев, С.С.Халиков, И.А.Улашев, Орипов А.О. – Противогельминтные препараты методами механохимии для овец.....	86